

РОЗДІЛ IV. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО

УДК 347.672:341.9(477)

СЕКРЕТНІ ЗАПОВІТИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

Бичківський О.О., ст. викладач

Запорізький національний університет

У статті аналізуються норми вітчизняного спадкового права та спадкового законодавства деяких іноземних держав щодо законодавчого врегулювання такого різновиду заповіту, як секретний заповіт; досліджуються прогалини в законодавчому врегулюванні цього питання у вітчизняному законодавстві та пропонуються шляхи їх вирішення.

Ключові слова: спадкування, спадкування за заповітом, заповіт, секретний заповіт, таємний заповіт, закритий заповіт.

Бычковский А.А. СЕКРЕТНЫЕ ЗАВЕЩАНИЯ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ И ИНОСТРАННЫХ ГОСУДАРСТВ / Запорожский национальный университет, Украина

В статье анализируются нормы отечественного наследственного права и наследственного законодательства отдельных иностранных государств относительно законодательного регулирования такого вида завещания, как секретное завещание; исследуются пробелы в законодательном регулировании этого вопроса в отечественном законодательстве и предлагаются пути их разрешения.

Ключевые слова: наследование, наследование по завещанию, завещание, секретное завещание, тайное завещание, закрытое завещание.

Bychkiv's'ky A.A. SECRET WILL THE LEGISLATION OF UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES / Zaporizhzhya national university, Ukraine

The article analyzes the rules of domestic law of succession and inheritance laws of some foreign countries with respect to legislative regulation of this kind will, as a secret testament, investigate the gaps in the legislative regulation of this issue in the domestic legislation and suggests ways to resolve them.

Key words: inheritance, inheritance, bequest, will, testament secret, a secret will, closed will.

Спадкове право України та більшості іноземних держав виходить з поєднання двох основоположних принципів: свободи заповіту і охорони інтересів сім'ї, що відповідає першим двом підставам спадкування – за заповітом та за законом. Спадкування за заповітом відіграє провідну роль, оскільки надає можливість власнику на свій розсуд розпорядитися майном на випадок смерті.

У вітчизняній науці сьогодні, на жаль, спостерігається недостатність наукових досліджень, присвячених аналізу цієї підстави спадкування, на відміну від РФ, де останнім часом спостерігається своєрідний "бум" досліджень з цієї тематики. Серед найбільш яскравих досліджень російських науковців питань особливостей спадкування за заповітом, і в тому числі секретним, слід відмітити праці О.В. Кутузова, А.А. Богданової, Р.Ю. Закирова, І.Г. Крисанової-Крисанової, Д.Г. Козлова, О.В. Коп'єва, О.О. Птушкіної, Н.Л. Камінської, Т.П. Великоклад, Н.О. Беліцкої. У вітчизняній науці окремі питання спадкового права досліджувались такими науковцями, як Є.О. Рябоконт, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, Ю.О. Заїка, О.О. Первомайський, О.К. Печений, В.М. Кучеренко, Є.О. Харитонов, І.В. Спасибо-Фатєєва, В.Ю. Чуйкова та інші. Проте зазначеними авторами досліджувались або лише окремі питання спадкового права, або коментувалися відповідні норми ЦК. Наукових же праць зі спадкування за секретним заповітом як у вітчизняній науці, так і на пострадянському просторі явно бракує. Метою даної статті є дослідження законодавчого врегулювання нормами вітчизняного спадкового права та спадкового законодавства деяких іноземних держав такого різновиду заповіту, як секретний заповіт. Аналіз відповідних норм вітчизняного законодавства, порівняння його із законодавствами інших країн дозволить виявити недоліки в законодавчому врегулюванні зазначених питань у вітчизняному законодавстві та сформулювати пропозиції щодо усунення існуючих прогалин.

Секретні заповіти відомі багатьом законодавствам римської правової сім'ї. Щоправда назва подібних за суттю заповітів є дещо іншою, зокрема в Іспанії, РФ, Іспанії, Італії, Угорщині, Франції вони мають назву закритих.

Інститут секретного заповіту не має історичного підґрунтя застосування в Україні, а це означає відсутність досвіду в цій сфері, яка негативно відбивається на законодавстві, яке регулює відповідні відносини.

Секретний заповіт є однією з форм заповідальних розпоряджень, а тому йому властиві такі загальні ознаки заповідальних розпоряджень:

- односторонній правочин, за яким права й обов'язки спадкоємців виникають за волею заповідача, за умови прийняття спадкоємцями спадщини після її відкриття;
- особисте розпорядження фізичної особи, оскільки складення заповіту, у тому числі і секретного, через представника не допускається;
- розпорядження особи на випадок смерті – правові наслідки виникають виключно після смерті заповідача, на момент відкриття спадщини, ніхто із спадкоємців не може розпоряджатися майном заповідача за його життя;
- правочин, що може бути вчинений тільки дієздатною особою; недієздатні, обмежено дієздатні та неповнолітні особи права на складання заповіту не мають;
- це розпорядження особи щодо належного їй на праві власності майна і належних їй майнових прав;
- заповіт має бути складений в установленій законом формі, недотримання якої тягне за собою недійсність заповіту;
- правочин, який потребує дотримання таємності, адже метою запровадження секретного заповіту стала необхідність максимального захисту таємниці заповіту;
- правочин, при нотаріальному посвідченні якого не перевіряється наявність предмета заповіту [1, 86];
- заповіт може містити в собі умову, заповідальний відказ, встановлювати сервітут, підпризначити спадкоємця, призначити виконавця заповідальних розпоряджень, покласти на спадкоємців інші обов'язки.

Окрім вищезазначених загальних ознак, для секретного заповіту характерні такі особливості:

- секретний заповіт посвідчується нотаріусом без ознайомлення з його змістом;
- заповіт подається нотаріусу в заклеєному конверті з підписом заповідача;
- при оголошенні секретного заповіту необхідна присутність свідків;
- після оголошення секретного заповіту складається відповідний протокол, що підписується нотаріусом і свідками;
- посвідчення секретного заповіту іншими уповноваженими посадовими особами, крім нотаріуса, не допускається.

ЦК України визначає секретним заповіт, який посвідчується нотаріусом без ознайомлення з його змістом (ч.1 ст.1249 ЦК). З наданого в цій нормі визначення випливає, що незалежно від того, чи були ознайомлені зі змістом такого заповіту інші, крім нотаріуса, особи, він визнається секретним.

З цього приводу в літературі висловлюється сумнів щодо того, чи збережене в законі розуміння самого слова "секретний", тобто "той, що тримається в таємниці, не сповіщається іншим" [2, 708], та наводяться аргументи, що якщо хтось і може знати про зміст секретного заповіту разом із потенційним спадкодавцем, то це саме нотаріус, адже він як компетентна посадова особа, наділена обов'язком забезпечувати законність у спадковому процесі, може мінімізувати можливість визнання такого заповіту нікчемним, тобто таким, що не відповідає вимогам чинного законодавства (ч.1 ст.1257 ЦК України). Зважаючи на низьку правову освіченість середньостатистичного українського громадянина, така можливість не виключена. Вказані

автори вважають, що заповіт, складений заповідачем без перевірки на законність його положень нотаріусом, може містити нечіткі вказівки, а також волевиявлення, які прямо суперечитимуть спадковому законодавству та моральним засадам суспільства (ч.1 ст.203 ЦК України), наслідком якого буде його недійсність [3, 96].

Як вже зазначалося, більшості законодавств інших держав також відомий інститут секретного заповіту. Так, ЦК РФ у ст.1126 закріплює, що заповідач має право скласти заповіт, не надаючи іншим особам, у тому числі нотаріусу, можливості ознайомитися з його змістом (закритий заповіт). Подібні визначення містяться і в інших цивільних кодексах більшості європейських країн (Іспанія, Італія, Угорщина, Франція та інші). Запровадження у вітчизняному спадковому законодавстві терміна, який використовується в законодавствах більшості іноземних держав, сприяло б єдиному розумінню цього інституту при необхідності застосування норм іноземного права.

Розуміння секретного (таємного, закритого) заповіту в спадковому законодавстві багатьох зарубіжних держав також принципово відрізняється від того, що закладене в ЦК України. У тих країнах, де допускається складання ологографічних (власноручних) заповітів у присутності свідків, спадкодавцеві надане право розголошувати або не розголошувати зміст своїх розпоряджень перед свідками. В останньому випадку заповіт вважається секретним. Так, згідно зі ст.727 ЦК Квебеку в присутності двох повнолітніх свідків заповідач заявляє, що представлений письмовий документ, зміст якого він може не розголошувати, є його заповітом; після цього він і свідки підписують заповіт.

У законодавстві тих держав, де домінуючою формою виступає нотаріально посвідчений заповіт, як правило, зазначається, що обов'язковою умовою складання і посвідчення таємного заповіту виступає незнання про зміст розпоряджень спадкодавця не лише особою, яка здійснює посвідчення заповіту, а й іншими особами, у тому числі й тими, які виступають свідками. Зокрема в ЦК Іспанії зазначається, що заповіт визнається закритим лише якщо заповідач, не повідомляючи нікому своєї останньої волі, оголошує про те, що вона виражена в листі, який передається посадовій особі, зобов'язаній посвідчити даний акт. Ще чіткіше уявлення про таємний характер такого заповідального розпорядження дає ЦК Угорщини, що містить наступне застереження: якщо при складанні закритого заповіту присутні свідки (за цивільним законодавством Угорщини присутність свідків при написанні секретних заповітів не є обов'язковою, проте і не забороняється), вони можуть не лише не знати зміст заповіту, а й не усвідомлювати того, що вони присутні при складанні заповіту. Звичайно, може виявитись так, що стороння особа випадково дізналася про наявність і текст таємного заповіту. Однак у цьому випадку заповіт не втрачає ознаки секретності, оскільки ознайомлення з його змістом відбулося не з ініціативи заповідача.

Однією з проблемою, не розв'язаною вітчизняним законодавцем при врегулюванні правовідносин, пов'язаних із складанням і посвідченням таємного заповіту, є питання щодо написання і підписання такого заповіту іншою особою, призначеною потенційним спадкодавцем. Оскільки ст.1249 ЦК України не передбачена форма такого заповіту, то вважається, що він підпорядковується загальним нормам про форму та зміст заповіту, передбаченим ЦК [4, 816]. Відповідно до ч.2 ст.1234 ЦК право на заповіт здійснюється особисто, вчинення заповіту через представника не допускається. Проте в ч.2 ст.1247 ЦК передбачається, якщо особа через хворобу або фізичну ваду не може підписати заповіт власноруч, то інша особа, крім спадкоємця, на користь якого заповідається майно, за її дорученням може це зробити. У цій статті зазначається лише можливість підписання заповіту іншою особою, але ж логічно було б припустити, що особа, яка не може підписати заповіт через певні фізичні вади, не може його і написати. А враховуючи те, що законом прямо не заборонено написання секретного заповіту особою, уповноваженою на це заповідачем, який сам цього зробити не має змоги, є підстави стверджувати, що це можливо і законно. Але ж тоді виявляється розбіжність даного твердження взагалі з поняттям "секретний заповіт". Крім того, вбачається недоцільність можливості навіть підписання конверта, у якому знаходиться заповіт, іншою особою, крім потенційного спадкодавця, якщо брати до уваги те, що в певних випадках інформації про сам факт складання секретного заповіту може бути достатньо для заінтересованої особи [5, 44]. А отже, очевидно є необхідність врегулювання цього питання і надання або ж ненадання заповідачеві з фізичними вадами права складати секретний заповіт за

допомогою іншої особи. У літературі висловлюється думка про недоцільність надання права заповідачеві з фізичними вадами скласти секретний заповіт за допомогою іншої особи та недоцільність включення відповідного положення в норми, що стосуються таємного заповіту. На думку цих авторів, таке положення призведе, по-перше, до повної втрати свого значення поняттям "секретний", по-друге, збільшиться ймовірність розбіжності волі і волевиявлення заповідача в заповіті, а отже, і недійсність цього правочину, а по-третє, не буде досягнута сама мета складання секретного заповіту – максимально захистити його таємницю. З урахування вищевикладеного зазначеними авторами робиться висновок про необхідність включення до ст.1249 ЦК України положення про неможливість складання секретного заповіту особою, яка не може через свої фізичні вади зробити це власноручно [3, 97].

На нашу думку, це питання можна вирішити набагато простіше, лише змінивши назву цього інституту з "секретного" на "закритий". Така зміна термінів дозволить усунути суперечності між філологічним значенням цього терміна та його правовою суттю. У спадковому законодавстві багатьох зарубіжних держав розуміння секретного (таємного, закритого) заповіту принципово відрізняється від того, що закладене в ЦК України. Зарубіжне законодавство передбачає, що заповіт кваліфікується як секретний лише за умови, що спадкодавець не ознайомив з його текстом усіх інших (сторонніх) осіб, у тому числі й нотаріуса, який здійснює його посвідчення. Вважаємо, що саме наведене розуміння більш притаманне правовій природі секретних заповітів, а за тим законодавчим врегулюванням, яке ми маємо сьогодні, подібному інституту більш відповідає назва закритий.

Можна погодитись із висловленою в літературі думкою про необхідність вирішення питань щодо підписання таємного заповіту [3, 98]. Тут можна виділити одразу дві проблеми: підписання самого тексту заповіту і підписання конверта, у якому міститься заповіт. Щоб унеможливити тиск на потенційного спадкодавця з боку інших осіб, з приводу підписання конверта, у якому подається заповіт, необхідно внести уточнення, що підпис на конверті із секретним заповітом робить заповідач у присутності нотаріуса, бо тільки подання заклеєного конверта із заповітом самим заповідачем і його присутність при посвідченні конверта нотаріусом (ч.2 ст.1249 ЦК) не є достатньою, щоб виключити можливість розбіжності волі заповідача з його волевиявленням. Не переконує і те, що підпис, поставлений не в присутності нотаріуса на конверті із заповітом, має бути особисто підтверджений особою, яка склала секретний заповіт. Що ж до підписання тексту секретного заповіту, то вирішити це питання буде дещо складніше. Спочатку необхідно торкнутися деяких проблем щодо самого тексту секретного заповіту. Згідно з п.162 Наказу Міністерства юстиції України "Про затвердження Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України" нотаріус повинен роз'яснювати заповідачеві, що текст заповіту має бути складений таким чином, щоб розпорядження спадкодавця не викликало неясностей та суперечок після відкриття спадщини. Але навіть якщо заповідач і дотримається цієї вимоги, ймовірність визнання такого заповіту нікчемним залишається, оскільки спадкодавець не надає чіткої відповіді на питання, чи необхідна наявність у тексті заповіту таких реквізитів, як дата і місце його складання. Як правило умова про підписання правочинів сторонами є загальновідомою, і тому заповідач, зазвичай, ставить свій підпис у кінці заповідального розпорядження без додаткової вказівки нотаріуса. Відомості ж про необхідність зазначення місця і дати складання заповіту не досить поширені. Отже, особа може і не знати про необхідність їх зазначення в тексті заповіту. А нотаріус не зможе вказати на цю помилку та надати можливість заповідачеві її виправити через заборону ознайомлення з текстом секретного заповіту. Вирішуватись ця ситуація може припущенням, що правове значення для настання юридично значущих дій має лише дата посвідчення заповіту, а не дата його складання. Такий висновок можна зв'язати з обов'язковістю нотаріального посвідчення заповіту, без якого цей правочин є недейсним і не тягне за собою настання правових наслідків. Як слушно зазначає Є. Фурса, "навіть якщо така помилка [незазначення дати посвідчення заповіту] буде допущена нотаріусом, вона ним же може бути виправлена, оскільки нотаріуси зобов'язані реєструвати вчинювані нотаріальні дії у відповідних реєстрах нотаріальних дій, а відомості про посвідчення заповіту мають вноситись також до комп'ютерної бази даних – Єдиного реєстру заповітів та спадкових прав" [6, 102]. У такому випадку постає питання, чи слід визнавати нікчемними ті секретні заповіти, які не містять дату складання секретного заповіту. З одного боку, це дійсно має бути так, адже до секретного заповіту застосовуються всі загальні положення щодо заповітів, у тому числі і

ст.1247 ЦК України. З урахуванням вищевикладеного з метою усунення будь-яких сумнівів і суперечок з цього питання у літературі пропонується доповнення ст.1249 ЦК положенням про те, що секретні заповіти повинні складатися відповідно до вимог ст.ст.1247 і 1248 ЦК. Проте ця думка навряд чи може бути підтримана. Враховуючи той факт, що ст.ст.1248-1249 ЦК України, які регулюють окремі особливості посвідчення та оголошення секретних заповітів, розташовані в Главі 85 "Спадкування за заповітом", безсумнівним є те, що загальні вимоги до форми заповіту, викладені в ст.1247 ЦК України, стосуються всіх різновидів заповітів. Якщо підтримати думку зазначених науковців щодо такої деталізації, то за їх логікою необхідним стане доповнення такими положеннями й ст.1242 "Заповіт з умовою", ст.1243 "Заповіт подружжя", які також не вміщують такого застереження. На наш погляд, більш доцільною є зміна норми ч.1 ст.1247 ЦК України "Загальні вимоги до форми заповіту", де заміна слів "заповіт складається у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складання" словами "заповіт складається в письмовій формі, із зазначенням місця та часу його посвідчення" одразу дозволить усунути всі спори з цього приводу.

Другою проблемою, на яку ми вже частково вказували, є необхідність визначитися з можливістю або неможливістю підписання тексту заповіту не заповідачем, а іншою особою. У літературі зазначається що, зважаючи на сутність секретного заповіту і прагнучи не допустити формування волі заповідача під впливом дій недобросовісних осіб, слід заборонити підписання секретного заповіту іншою особою, крім спадкодавця, на підставі ч.4 ст.207 ЦК України [7, 152]. В якості аргументів на користь цієї позиції зазначені автори вказують, що ЦК України хоч прямо і не забороняє підписання секретного заповіту іншою особою за дорученням заповідача, але, як свідчить зміст ч.4 ст.207 ЦК, робить таке підписання неможливим. Відповідно до цієї норми підпис іншої особи в тексті правочину, що посвідчується нотаріально, засвідчується нотаріусом або посадовою особою, яка має право вчинювати таку нотаріальну дію із зазначенням причин, за яких текст правочину не може бути підписаний особою, що його вчиняє. У свою чергу, для того, щоб засвідчити підпис іншої особи, яка підписала заповіт, нотаріус змушений буде упевнитись у тому, що цей документ дійсно є заповітом і, відповідно, вимагає нотаріального посвідчення. Ознайомлення ж нотаріуса з текстом секретного заповіту згідно з ч.1 ст.1249 ЦК України забороняється.

Тепер звернемося до аналізу положень ст.1250 ЦК України, яка визначає порядок оголошення нотаріусом секретного заповіту. У цій статті зазначається, що нотаріус, отримавши відомості про смерть спадкодавця і відкриття спадщини, призначає день оголошення змісту заповіту. Про день оголошення заповіту він повідомляє членів сім'ї та родичів спадкодавця, якщо місце їхнього проживання йому відоме, або робить про це повідомлення в друкованих засобах масової інформації. Проблемними, на нашу думку, у цій статті є такі моменти:

- 1) відсутність законодавчо закріпленого граничного строку для повідомлення близьких родичів спадкодавця про оголошення змісту заповіту та строку призначення нотаріусом дати такого оголошення;
- 2) обмеження суб'єктного складу осіб, яких нотаріус повинен повідомити про день оголошення змісту секретного заповіту (члени сім'ї та родичі спадкодавця). До того ж у даній нормі законодавець не приймає до уваги випадки відсутності в заповідача сім'ї і родичів, нез'явлення в зазначений час членів сім'ї і родичів для ознайомлення зі змістом заповіту. Тобто не врегульованими залишаються питання щодо порядку оголошення заповіту без „зацікавлених осіб”. З цього приводу в літературі пропонується законодавчо закріпити можливість оголошення нотаріусом змісту заповідальних розпоряджень у присутності двох свідків зі складанням протоколу, у якому будуть зазначатись всі існуючі обставини [3, 97].

Отже, прогалинами в законодавчому врегулюванні секретного заповіту є необхідність деталізації в ЦК України самого поняття "секретний заповіт" та уточнення його назви, враховуючи досвід інших держав з цього питання, недостатньо чітке врегулювання питань, пов'язаних з можливістю написання і підписання секретного заповіту іншою, ніж заповідач, особою, призначеною спадкодавцем, відсутність законодавчо встановленого граничного строку для повідомлення близьких родичів спадкодавця про оголошення змісту заповіту та строку призначення нотаріусом дати такого оголошення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Павленко В.Г. Заповіт та його реалізація в сучасних умовах / В.Г. Павленко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 10 (36). – С. 86.
2. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – 4-е изд., доп. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.
3. Михайленко О.О. Юридичні колізії правового регулювання інституту секретного заповіту / О.О. Михайленко, Т.А. Венгаренко // Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових статей. Юридичні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2006. – 204 с. – С. 95-100.
4. Цивільний кодекс України: Коментар / За заг. ред. Є.О. Харитонova, О.М. Калітенко. – Одеса: Юридична література, 2004. – 1112 с.
5. Заїка Ю. Посвідчення "секретного" заповіту / Ю. Заїка // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – №1. – С. 44-49.
6. Фурса Є. Особливості розгляду справ про визнання заповіту недійсним / Є. Фурса // Юридичний журнал. – 2002. – №3. – С. 102.
7. Рябоконт Є.О. Проблеми правового регулювання інституту секретних заповітів за новим Цивільним кодексом України / Є.О. Рябоконт // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2004. – №56-59. – С. 152.

УДК 341.22:349.6

КОНФРОНТАЦІЙНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Медведєва М.О., к.ю.н., доцент

*Інститут міжнародних відносин**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті аналізуються особливості конфронтаційних засобів реалізації норм міжнародного права навколишнього середовища. Автор робить висновок, що такі засоби, як притягнення до відповідальності, накладення санкцій, односторонні торгові обмеження, вирішення спорів міжнародними судами на сьогоднішній день не є ефективними методами реалізації норм і принципів зазначеної галузі.

Ключові слова: міжнародне право навколишнього середовища, реалізація, угода, конфронтаційні засоби.

Медведєва М.А. КОНФРОНТАЦИОННЫЕ СРЕДСТВА РЕАЛИЗАЦИИ НОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ / Институт международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, Украина

В статье анализируются особенности конфронтационных средств реализации норм международного права окружающей среды. Автор делает вывод, что такие средства, как привлечение к ответственности, наложение санкций, односторонние торговые ограничения, разрешение споров международными судами, на сегодняшний день не являются эффективными методами реализации норм и принципов указанной отрасли.

Ключевые слова: международное право окружающей среды, реализация, соглашение, конфронтационные средства.

Medvedieva M.A. CONFRONTATIONAL MEANS OF ENFORCEMENT OF INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL LEGAL RULES / Institute of international relations of Kyiv national Taras Shevchenko university, Ukraine

The issue analyzes the peculiarities of the confrontational means of enforcement of international environmental law rules. The author concludes that such means as invocation of responsibility, imposition of sanctions, unilateral trade restrictions, dispute resolution by international courts are not effective methods of enforcement of rules and principles of the branch.

Key words: international environmental law, enforcement, agreement, confrontational means.